

Особливості діяльності суб'єктів сучасного уроку літератури на компетентнісній основі

Василь Шуляр,

кандидат педагогічних наук, доцент,
завідувач кафедри мовно-літературної
та художньо-естетичної освіти,
заступник директора з науки
Миколаївського ОІППО

Автор визначив особливості впровадження компетентнісного підходу в систему літературної освіти та окреслив напрями їх подальшої реалізації.

Ключові слова: компетентність, компетенції, професійно-методична компетентність учителя літератури, літературна компетентність учня-читача, система навчальних цілей, компетентнісно-діяльнісний урок літератури.

Проблема організації навчання/учіння на компетентнісній основі набула своєї актуальності сьогодні після прийняття нормативних документів: Державного стандарту базової і повної загальної освіти (постанова КМ України від 23 листопада 2011 р. № 1392) галузь "Мови і літератури", Концепції літературної освіти (наказ МОН МС України № 58 від 26 січня 2011 р.), Концепції профільного навчання в старшій школі (наказ МОН МС України від 11 вересня 2009 р. № 854), навчальної програми для загальноосвітніх навчальних закладів II ступеня "Українська література. 5—9 класи" (наказ МОН МС України від 06 червня 2012 р. № 664) та навчальної програми для загальноосвітніх навчальних закладів "Українська література. 5—12 класів" (за ред. Раїси Мовчан), Орієнтовних вимог оцінювання навчальних досягнень учнів з української та світової літератури і літератур національних меншин (наказ МОН МС України від 30 серпня 2011 р. № 996). Останнім часом з'явилася нова хвиля великої кількості публікацій з даної проблеми. Зважаючи на актуальність компетентнісного підходу, за нашим переконанням, він має знайти своє втілення і в структурі уроку/заняття. Для нас важливо розпочати продуктивну розмову і знайти відповідь на одне питання: яким має бути урок за компетентнісно-діяльнісною парадигмою? Тож пропонуємо для зацікавлених читачів серію статей з цієї проблеми. У першій ми окреслимо загальні особливості даної проблеми, наступні — мають конкретизувати та запропонувати практико-методичні шляхи її вирішення.

У науці й практиці активно використовуються поняття "компетентність" і "компетенції". Ми виходимо з того, що **компетентність** — реально сформовані особистісні, професійні якості та мінімальний (на сьогоднішній день) досвід роботи вчителя (школяра), який і засвідчує його рівень майстерності тощо; **компетенції** — задана система вимог, норм освітньої чи/ї професійної підготовки учня, студента, вчителя, якими вони мають оволодіти, щоб стати компетентними [9]. Також необхідно зважати й на ту обставину, що в різних ситуаціях компетентність може переходити в компетенцію і навпаки. Наприклад, у загальній моделі ви-пускника літературна компетентність є компе-

тенцією, у системі філологічної освіти учня є мовна й літературна компетентність, яка формується вчителем-словесником. Логіка наша продиктована аналогією до методичної категорії "метод" ↔ "прийом": лекція для учнів 8 класу — прийом, у старшій школі це один із активних методів, бесіда для старшокласників — прийом, для 6 класу вона є одним із активних методів. Такий взаємоперехід є виправданим і в ситуації "компетентність" ↔ "компетенція", також маємо тут урахувувати, за якої мовленнєвої чи професійно-фахової ситуації вживатимуться ці поняття, який зміст укладається для характеристики діяльності суб'єктів літературної освіти.

Аналіз змісту визначень понять "компетентність", "компетенції" виявляє важливу для нас спільність. Кожне з них містить у собі базові характеристики: знання, норми, цінності, досвід (уміння та навички) у певному виді діяльності. Отже, компетентність формується, розвивається, поглиблюється і виявляється в процесі конкретної діяльності. Таке розуміння є важливим для побудови моделі компетентного випускника й учителя, формування критеріальної бази в оцінці досягнень суб'єктів літературної освіти, професійно-фахової діяльності словесника. У зв'язку з цим можемо наголосувати, що компетентність — це культура та вміння здійснювати певну діяльність. Наприклад, риторична компетентність у діяльності вчителя літератури й учня-читача передбачає вміння донести проголошуваний текст до аудиторії, урахувуючи жанрово-стильові особливості, конкретну ситуацію виступу, склад учасників форуму тощо. Така позиція узгоджується зі стандартами Міжнародного департаменту навчання, де "компетентність визначено як спроможність кваліфіковано здійснювати діяльність, виконувати завдання або роботу" [5, с. 20].

Принциповою є позиція, напрацьована практиками в системі компетенцізації освітнього середовища, що нами була врахована як під час укладання моделі класифікацій уроків української літератури, так і їх змістового наповнення. Досвід авторської школи М. П. Гузика слугував для нас прикладом під час побудови концепції й змісту компетентнісно зорієнтованого

уроку української літератури. Метою навчального закладу є "виявлення, реалізація і динамічний розвиток природного таланту дитини як запорука здійснення її життєвого Божественного призначення" [2, с. 9]. Оскільки дух, воля і розум приводять у дію природні сили, психодуховні та психофізичні комплекси, відповідальні за конкретний талант дитини, то саме вони, за переконанням авторів концепції навчального закладу, мають вважатися ключовими у формуванні тих компетентностей, які пов'язані з цим талантом. М. Гузик і Н. Гузик виділяють дві групи типів ключових компетентностей. Перша група ключових компетентностей дитини окреслює відповідну частину змісту її шкільного навчання й уключає духовний, розумовий і вольовий типи. У педагогічній системі школи виокремлюється ще сім типів ключових компетентностей, які окреслюють існуючі природні типи талантів у дітей: мовний; логіко-математичний; візуально-просторовий; музичний; тілесно-кінестичний; соціальний (між-особистісний); внутрішньо-особистісний (інтуїтивний) [2]. Запропоновані ключові компетентності важливими були для розроблення власної моделі гіпотетично ідеального учня-читача та під час відбору методів, при-йоїв, форм і засобів навчання з урахуванням типів таланту.

У нашій роботі такий підхід є важливим, незважаючи на те, що ми вживатимемо поняття "компетентнісно-діяльнісний підхід". Певна тавтологічність, на нашу думку, є виправданою, щоб привернути увагу в першу чергу вчителя-практика й майбутнього фахівця до інтегральної якості компетентнісного підходу в системі літературної освіти. Механізм компетентнісної освіти буде дійовим, якщо кожен суб'єкт забезпечуватиме свою міру включення в діяльність (читацьку, мовленнєву тощо), якщо він здатний переключатися в практику читацьких дій, набувати досвіду самостійної практичної діяльності з літературно-мистецькими, критичними матеріалами як на папероносієві, так і з Інтернет-джерел, виконувати завдання, які формуватимуть і розвиватимуть навички аналізу, інтерпретації самостійно прочитаного художнього твору. Відповідно до цього вчитель літератури має на етапі планування передбачати набір таких навчальних ситуацій у структурі уроку, які забезпечували б формування або/і розвиток тої чи іншої компетенції, реалізацію змістових ліній літературної освіти, ураховували рівень інтелектуально-вольових можливостей і віковий період літературного розвитку школяра, щоб на виході мати компетентного читача-учня.

Характерною ознакою сучасної освіти в Україні є поєднання традицій, досвіду й інновацій. Ця принципова важлива методологічна позиція витримувалася нами впродовж усього дослідження. Яскравим прикладом такого підходу є також досвід Українського гуманітарного ліцею Київського національного університету імені Тараса Шевченка (директор Г. Сазоненко). Позиція на-вчального закладу: історичні виклики XXI століття можна прийняти і зреалізувати, якщо освіта носитиме випереджувальний характер, буде "націленою в майбутнє, на розв'язання проблем нового століття, розвиток ключових компетенцій вихованців, формування в них проектної культури, нових способів мислення й діяльності" [8, с. 29]. Ключовим у реалізації компетентнісної освіти є діяльнісний підхід. Про це ми наголосували вище, така ж стратегія і тактика навчального за-

кладу: "У структурі навчання посилюється роль і значення освоєння способів діяльності, підвищення технологічності, створення умов для активної соціальної дії, проектної, дослідницької діяльності. Формування компетентності учнів, тобто їх здатності мобілізувати знання у реальній життєвій ситуації, — найактуальніша проблема інноваційної школи" [8, с. 30].

На нашу думку, **професійно-методична компетентність учителя літератури** — інтегральна якість особистості, що має свою структуру, систему компетенцій, здатностей і способів, які дають змогу фахівцеві на технологічному рівні здійснювати ефективно свою діяльність, забезпечувати ціннісно зорієнтований простір для свого сталого саморозвитку й самовдосконалення та учня-читача з проекцією на одержання гарантованих досягнень наперед заданого кінцевого спільного результату.

Відповідно до педагогічних умінь і елементів праці педагога у структурі професійно-методичної компетентності вчителя літератури можна виділити **прогностичний, проектувальний, конструкторський, планувальний, інформаційний, організаторський, комунікативний, аналітичний** тощо компоненти. За цими складовими виокремлюємо **4 рівні професійної компетенції вчителів літератури**:

- а) *початковий* — розпізнавально-відтворювальний (репродуктивний);
- б) *середній* — відтворювально-варіативний (адаптивний);
- в) *достатній* — варіативно-продуктивний (раціоналізаторський);
- г) *високий* — продуктивно-технологічний (новаторський) [9—10].

Виходячи також із розуміння професійно-фахової компетентності вчителя літератури та врахування специфічної літературно-мистецької діяльності школярів, наступне поняття розуміємо таким чином:

літературно-мистецька компетентність учня-читача — ключова інтегральна якість, модель його соціального досвіду, що забезпечує наповнення культурного, освітнього та діяльнісного простору Людини-читача і уключає систему цінностей, компетенцій (як загальних, так і специфічних, ключових), які набуті (вироблені) ним у процесі літературно-мистецької співпраці: "учень → автор → художній твір → персонаж → учитель → джерела комунікації → соціум → світова культура".

Складовими її є такі компетенції: *читацька, літературознавча, металінгвістична, комунікативно-мовленнєва, когнітивна, аксіологічна, прогностична, соціальна, технологічна, інформаційна, візуалізаційна, фасилітативна, креативна, рефлексивна, валеологічна, організаційна* тощо.

Компетенція читацька — набута здатність учня до виконання читацьких дій, які сформовані з метою задоволення естетичних, інтелектуальних і діяльнісних потреб людини, що забезпечать діалогічну єдність співпраці з автором, літературним персонажем, проникнення в нетлінну сутність твору, розуміння текстових і підтекстових уявно змодельованих картин життя тощо.

Сформованість та здатність до компетентного виконання читацьких функцій учнем нами може бути структуровано на **4 рівні**:

Список літератури для зацікавленого читача від автора:

1. Шуляр В. Компетентнісний підхід у діяльності вчителя літератури та учня-читача / Василь Шуляр // Українська література в загальноосвітній школі. — 2006. — № 12. — С. 10—13.
2. Шуляр В. І. Компетентність як основа успіху вчителя літератури та учня-читача (на прикладі вивчення творчості Миколи Вінграновського) / Василь Іванович Шуляр // Творчість Миколи Вінграновського в літературному контексті ХХ століття: матеріали міжвузівської студентської наукової конференції. — Миколаїв: МДУ імені В.О.Сухомлинського, 2007. — С. 30—38.
3. Шуляр В. І. Концепція літературної освіти школярів у системі профільного навчання / Василь Іванович Шуляр // Українська мова і література в середніх школах, гімназіях, ліцеях та колегіумах. — 2007. — № 5. — С. 27—72.
4. Шуляр В. І. Проектно-конструкторська діяльність учителя літератури (короткий термінологічний словник-довідник) / Василь Іванович Шуляр: навчальний посібник / Миколаїв: МДУ, 2004. — 23 с.
5. Шуляр В. І. Стратегії літературної освіти школярів у системі профільного навчання: монографія / Василь Іванович Шуляр. — Миколаїв: Вид-во ЧДУ ім. Петра Могили, 2010. — 348 с.
6. Шуляр В. І. Стратегії літературної освіти школярів у системі профільного навчання: [науково-методичний посібник] / Василь Іванович Шуляр. — У 3 ч. — Миколаїв: ОІППО, 2010. — Ч. 1. — 144 с.
7. Шуляр В. І. Стратегії літературної освіти школярів у системі профільного навчання: [науково-методичний посібник] / Василь Іванович Шуляр. — У 3 ч. — Миколаїв: ОІППО, 2010. — Ч. 2. — 156 с.
8. Шуляр В. І. Стратегії літературної освіти школярів у системі профільного навчання: [науково-методичний посібник] / Василь Іванович Шуляр. — У 3 ч. — Миколаїв: ОІППО, 2010. — Ч. 3. — 188 с.
9. Шуляр В. І. Сучасний урок літератури. Анотований каталог лекційно-семінарських занять у системі підвищення кваліфікації [навчальний посібник] / Василь Іванович Шуляр. — Миколаїв: ОІППО, 2011. — 88 с.
10. Шуляр В. І. Сучасний урок літератури: технологічні моделі: [науково-методичний посібник] / Василь Іванович Шуляр. — Миколаїв: вид-во ЧДУ ім. Петра Могили, 2009. — 135 с.
11. Шуляр В. І. Сучасний урок української літератури: [науково-методичний посібник] / Василь Іванович Шуляр. — Х.: Вид. група "Основа", 2009. — 121 с. — (Бібліотека журналу "Вивчаємо українську мову та літературу").
12. Шуляр В. І. Технологія підготовки й архітектура програм елективних курсів з літератури / Василь Іванович Шуляр // Дивослово. — 2007. — № 6. — С. 23—25.
13. Шуляр В. І. Урок літератури в умовах 12-річної школи: 5—9 класи: методичний посібник / Василь Іванович Шуляр. — [2-ге видання]. — Миколаїв: Вид-во "Іліон", 2008. — 284 с.
14. Шуляр В. І. Літературна освіта школярів: сучасний стан і перспективи / Василь Іванович Шуляр // Українська література в загальноосвітній школі. — 2008. — № 12. — С. 10—13.
15. Шуляр В. І. Теоретико-методичні засади уроків літератури рідного краю / Василь Іванович Шуляр // Вересень. — 2005. — № 1-2. — С. 60—66.
16. Шуляр В. І. Теоретико-методичні засади уроків літератури рідного краю / Василь Іванович Шуляр // Українська література в загальноосвітній школі. — 2006. — № 7. — С. 21—24.
17. Шуляр В. І. Від маленького письменника до великого читача. 5 клас: посібник для філологів / Василь Іванович Шуляр. — Миколаїв, 1994. — 192 с.
18. Шуляр В. І. Від мудрого письменника до творчого читача (Матеріали до етюдних занять з української літератури в 11 класі, I частина): навчально-методичний посібник / Василь Іванович Шуляр. — Тернопіль: СМП "Астон", 2001. — 280 с.
19. Шуляр В. І. Історіософська лірика Дмитра Кременя: методика вивчення / Василь Іванович Шуляр, Євгенія Володимирівна Горкуша. — Миколаїв: Вид-во "Іліон", 2008. — 134 с.
20. Шуляр В. І. Методична лоція: бібліографічний путівник учителя літератури / Василь Іванович Шуляр. — Миколаїв, 2008. — 336 с.
21. Шуляр В. І. Планування літературної освіти школярів: технологічна концепція: [практико-орієнтована монографія] / Василь Іванович Шуляр / За редакцією члена-кореспондента АПН України, доктора педагогічних наук, професора Н. Й. Волошиної. — Миколаїв: Видавництво "Ч", 2006. — 96 с.
22. Шуляр В. І. Уроки літератури рідного краю: технологія підготовки та проведення / Василь Іванович Шуляр // Дивослово. — 2003. — № 7. — С. 34-39.
23. Шуляр В. І. Учень-читач і вчитель-фасилітатор в умовах 12-річної школи: [науково-методичний посібник] / Василь Іванович Шуляр, Надія Миколаївна Огренич. — Миколаїв: Видавець: Ганна Гінкул, 2006. — 208 с.
24. Шуляр В. І. Ціннісні орієнтири підготовки майбутнього вчителя літератури в аспекті методичної синергетики / Ціннісні пріоритети освіти в ХХІ столітті: орієнтири сучасної освіти: Матеріали II Міжнародної науково-практичної конференції. 2—5 жовтня 2005 р., м. Луганськ. — Частина 2. — Луганськ: Альма-матер, 2005. — 270 с. — С. 143—147.
25. Шуляр В. І. Як викладати літературу?.. / Василь Іванович Шуляр // Українська мова та література. — 2000. — № 33. — С. 1—2.
26. Шуляр В. І. Як навчити школярів висловлювати свої думки / Василь Іванович Шуляр // УМЛ в середній школі, гімназіях, ліцеях та колегіумах. — 2001. — № 4. — С. 165—170.
27. Шуляр В. Синергетика в системі професійно-методичної підготовки майбутнього вчителя літератури: концептуальні підходи / Василь Шуляр. — Філософські науки: збірник наукових праць. — Суми: СумДПУ ім. А.С.Макаренка, 2006. — 256 с. — С. 93—98.

Автор определил особенности внедрения компетентного подхода в систему литературного образования и наметил направления их дальнейшей реализации.

Ключевые слова: компетентность, компетенции, профессионально-методическая компетентность учителя литературы, литературная компетентность ученика-читателя, система учебных целей, компетентно-деятельностный урок литературы.

The author outlined the features of the implementation of the competency approach to the system of literary education and outlined directions for their further realisation.

Keywords: competence, competencies, professional-methodical competence of teacher of literature, literary competence of student-reader, the system of learning objectives, competency and activity literature lesson.